MARIA MARIN
(Bucureşti)

CÂTEVA TRĂSĂTURI ALE UNUI DICŢIONAR DIALECTAL

Chestiunile ridicate de elaborarea unui dicţionar dialectal sunt multiple şi multe dintre ele, dacă nu greu de rezolvat, măcar incitante şi generatoare de idei diverse.

Cele câteva observaţii care urmează sunt rodul activităţii desfăşurate la elaborarea şi la definitivarea *Dicţionarului graiurilor dacoromâne sudice* (DGS), de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, din care a apărut volumul I (literele A–C); volumul al II-lea (literele D–O) urmează să apară în 2010, iar ultimul va fi predat la tipar în 2011.

Aşa după cum se specifică în *Introducerea* semnată de coordonatorul lucrării, Maria Marin, dicţionarul nu are, nicidecum, pretenţia de a cuprinde *tot* ceea ce este sau ar putea fi considerat element lexical specific graiurilor din Oltenia, Muntenia şi Dobrogea. Cauza principală pentru care aşa stau lucrurile trebuie raportată la caracterul l i m i t a t, clar c i r c u m s c r i s al surselor folosite în vederea realizării acestei opere lexicografice. Este vorba de materialul lexical (cuvinte, locuţiuni, expresii, sensuri, forme) existent în cele două arhive dialectale ale Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti": 1. arhiva constituită din răspunsurile obţinute la *Chestionarul Noului atlas lingvistic român pe regiuni* pentru cele două atlase regionale elaborate la Bucureşti: *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia* (cu cele cinci volume publicate în perioada 1967–1984) şi *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea* (din care, în perioada 1996–2007, au apărut cinci volume, iar al şaselea este în curs de definitivare) şi 2. arhiva constituită din texte dialectale înregistrate pe bandă de magnetofon, cunoscută sub nu-

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

mele *Arhiva fonogramică a limbii române* (AFLR) (din care au fost selectate şi publicate câte un volum pentru Oltenia şi Dobrogea şi trei volume pentru Muntenia). Această limitare a izvoarelor utilizate conferă dicţionarului cel puţin două trăsături distinctive: caracter de a c t u a l i t a t e asigurat prin faptul că cercetările de teren, atât anchetele cu chestionarul, cât şi înregistrările de texte efectuate în 328 de localităţi reprezentând reţeaua de puncte cartografice pentru cele două atlase regionale fiind efectuate, în decursul a cinsprezece ani, în perioada 1961–1975, şi caracter u n i t a r în privinţa m e t o d e l o r şi a p r i n c i p i i l o r care au călăuzit activitatea de culegere sau de înregistrare.

Fără a reprezenta o lucrare bazată pe opere beletristice, pe texte scrise, elaborate, sau pe observaţii îndelungate, dicţionarul se distinge, totodată, prin faptul că surprinde o „secvenţă" din evoluţia graiurilor dacoromâne sudice, cu frământările, ezitările, căutările, dar şi cu creativitatea spontană, toate acestea constituind elemente specifice variantei orale a limbii.

Prin modul în care a fost concepută, lucrarea se deosebeşte atât de dicţionarele explicative, generale sau speciale ale limbii, cât şi de glosarele dialectale. Deosebirile vizează cantitatea, conţinutul, modalitatea de abordare a materialului, tipul de informaţie furnizată pentru fiecare termen (sau sens) şi însăşi redactarea acestuia.

Diferenţele faţă de alte dicţionare se explică (şi) prin bogăţia lexicului dialectal, care oferă, de multe ori, noi posibilităţi de interpretare, completări ori sugestii etimologice (vezi, de exemplu, soluţiile sugerate în privinţa termenilor *căpcea*/*chepcea*, *chepcel*/*chipcel*; cf. Marin 2008, p. 179–180).

Chiar dacă, prin forţa împrejurărilor, dicţionarul a preluat în întregime cele trei glosare regionale publicate de echipa de dialectologi de la Bucureşti (Gl. Olt., Gl. Munt., Gl. Dobr.), preluarea a implicat „topirea" materialului respectiv în noua matriţă de lucru. Spre deosebire de aceste glosare, care cuprind exclusiv formele flexionare întâlnite în înregistrările de pe teren, respectiv cuvinte notate doar în variantă de singular sau de plural şi, rareori, în ambele ipostaze, diferite forme flexionare la verbe etc. etc., elemente prezentate ca atare şi în prima variantă de redactare a dicţionarului, etapa de defi-

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

nitivare a lucrării a impus o serie de operaţii de reconstituire a singularului, a pluralului la substantive, a formelor de masculin singular la adjective sau a infinitivului la verbe. Toate aceste operaţii, adesea riscante, au presupus o activitate de regândire a materialului în multe privinţe (pentru unele dintre ele, vezi *Introducere*).

Dificultatea şi teama de a nu crea cuvinte inexistente în grai au determinat notarea, uneori, doar a singularului sau doar a pluralului. Astfel, la substantive feminine de declinarea I în *-ă*, cu posibile forme de plural în *-e* sau în *-i*, ori la neutre, al căror plural poate fi în *-e* sau în *-uri*, materialul neoferind varianta specifică graiului respectiv, s-a preferat notarea doar a formei de singular: cf. *balevniţă* s.f. „guturai”, *păcăneaţă* s.f. „clopot, talangă” sau *bădărău* s.n. „lemn aşezat pe două crăcane, pe care se atârnă căldarea la foc”, *bâtaci* s.n. „limbă la clopot”, *cordenaş* s.n. „cuptor mic, improvizat în curte” ş.a. Tot aşa, pentru substantivele cu multiple posibilităţi în ceea ce priveşte forma de singular, pentru care materialul oferea doar pluralul, s-a reţinut această formă drept cuvânt-titlu; astfel, *bondreţi* s.m. pl. „nimfe, pupe ale gândacilor de mătase”, cu posibile forme de singular *bondrete* sau *bondreţ* ori *mădrăgane* s.pl. „lemne, beţe nefinisate pe care se răsucesc fâşiile de zdrenţe folosite pentru ţesut preşuri”, interpretabil fie ca substantiv neutru, cu singularul *mădrăgan*, fie ca feminin, cu singularul *mădrăgană* (cf. sinonimul acestuia, *mestecane*).

Decurgând din caracterul spontan al materialului, cu posibilităţi reduse de revenire asupra unor forme, adesea se întâmplă ca un termen cu o anumită variantă de singular să prezinte un plural neaşteptat, neconform cu respectivul singular (deşi, subliniem, formele provin, adesea, de la unul şi acelaşi vorbitor). Astfel de situaţii sunt destul de frecvente: *roiche* s.f. „rochie” are, pentru pl., atât forma normală *roichi*, cât şi varianta *roichii*, normală pentru sg. *roichie* (cf. *minge*, *pâzdarie* şi variantele lor); la fel, *scăuneţ* s.n. „scăunel” are pluralul *scăuniţe*, normal pentru un singular **scăuniţ* ş.a.

Un alt aspect de reţinut se referă la faptul că, la nivelul graiurilor, în general, trecerile şi fluctuaţiile de la o declinare la alta, la substantive, sau de la o conjugare la alta, la verbe, precum şi mulţimea de variante, create prin diferite modificări formale, denotă posibilităţi aproape inepuizabile de „exploatare” a materialului lingvistic, toate

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

însă mişcându-se în limitele trăsăturilor structurale ale limbii române. O problemă dificilă, generată de această caracteristică, o reprezintă stabilirea genului unor substantive, în special, a celor neutre. Dificultatea decurge din „asemănarea formală desăvârşită a neutrelor la singular cu masculinele şi la plural cu femininele” (Iordan 1956, p. 275), ceea ce duce, pentru substantivele neutre, la crearea unui plural nou, masculin, iar asemănarea de la plural cu femininele creează un singular nou (cf. *ibidem*). Întrucât însă graiurile de tip muntenesc prezintă tendinţa din ce în ce mai accentuată de a înlocui desinenţa *-e* cu *-i* la femininele în *-ă* (Iordan 1956, p. 283; Brâncuş 1973, p. 40; cf. Marin 2009), stabilirea genului pentru unele substantive, nume de lucruri, devine şi mai dificilă, deoarece desinenţa *-i* nu mai funcţionează ca un element morfologic specific, prin excelenţă, masculinelor. Prin urmare, pluralul substantivelor de genul neutru, având, prin definiţie, aceleaşi desinenţe ca şi ale celor feminine, se ajunge, după opinia noastră, la extinderea desinenţei *-i* şi la neutre. Deci, utilizarea desinenţei *-i* la neutru este un reflex normal, am zice, al împrejurării că, gramatical, substantivele de genul neutru sau ambigen au la singular o serie de desinenţe comune cu masculinele, iar, la plural, cu femininele.

O listă minimală cu substantivele având pluralul în *-i* considerate, în DGS, susceptibile de a aparţine genului neutru, grupate după anumite criterii formale, am prezentat în Marin 2010. Amintim aici doar câteva: *coşar – coşeri* 1° „grajd”; 2° „adăpost rudimentar pentru oi, construit din nuiele şi acoperit cu paie”, *crăcan – crăcăni* 1° „capătul bifurcat al răşchitorului”; 2° „chitonag”; 3° „mustuitor”, *păier – păieri* „adăpost, încăpere pentru depozitat nutreţ (şi paie)”, *întorcător – întorcători* „b ă r b ă t u ş la războiul de ţesut” şi sinonimul acestuia *cordenci – cordenci*, *greşoi – greşoi* „lătunoaie în ţesătură”, *feţălnic – feţălnici* „rindea”, *otinc – otinci* 1° „otic”; 2° „beţişor cu ajutorul căruia se prinde firul rupt în natră la ţesut sau scăpat la năvădit”; 3° „defect în ţesătură, constând în pierderea linearităţii sau a paralelismului dintre laturi”, *stârciog – stârciogi* „suport pe care se spijină braţele vârtelniţei”, *opor – opori* „străgălie la osia căruţei”, *târsân – târsâni* „nojiţă din păr de capră sau de cal ori, mai rar, din lână”, *troc – troci* 1° „vas din care se adapă sau se hrănesc animalele (mai ales

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

porcii)"; 2° „vas mare, din doage, pentru transportat sau depozitat strugurii; zăcătoare"; 3° „crintă"; 4° „vas mic (din lemn scobit) din care se adapă albinele" ş. a. Tot acolo am enumerat argumentele pentru susţinerea apartenenţei acestora la genul neutru, dintre care amintim aici doar: 1. existenţa câtorva substantive de genul neutru cu pluralul în *-i* (alături de *-e*) încă din limba română veche: *blestem – blestemi*, *bucin – bucini*, *cimpoi – cimpoi*, *suspin – suspini* ş.a. (Densusianu 1961, p. 106); 2. atestarea dovezii categorice a folosirii pluralului în *-i* la neutre în trei localităţi din Dobrogea (punctele cartografice 873, 878 din judeţul Tulcea şi 895 din judeţul Constanţa): *un uluc – două uluci* (ALRR – *Muntenia şi Dobrogea*, vol. II, h. 188 MN); 3. multe dintre cuvintele avute în vedere, prezente ca variante sub substantive de genul neutru, cu pluralul în *-e* sau *-uri*, au, în paralel, şi forme feminine, cu pluralul în *-e*, *-i* sau *-uri*: *otinc – otince*/*otincuri*/*otinci* şi *otincă – otince*/*otinci* sau sunt ele însele variante ale unor substantive feminine cu statut morfologic asemănător cu al celor de mai sus: *crăcană – crăcane*/ *crăcăni* (*crăcani*) şi *crăcan – crăcane*/*crăcăni* (*crăcani*); 4. unele dintre aceste substantive se comportă întocmai ca femininele, în sensul că pluralul este marcat şi prin alternanţe vocalice de tipul [á] ~ [Š]: *coşar – coşări*, *crăcan – crăcăni*, *trăgaci – trăgăci*; 5. o trăsătură comună acestor substantive este existenţa unei variante feminine reale sau potenţiale ca factor activ în dinamica procesului de încrucişare a formelor şi de redistribuire a lor.

Aşadar, revenind, după părerea noastră devine clar că fenomenul nu poate fi separat de substantivele feminine, care, deşi constituie „fermentul" şi agentul modificării, nu sunt totdeauna evidente. Putem afirma că, fără să fie atestată întotdeauna varianta feminină, pluralele neutre, prin specificul desinenţei lor, constituie o premisă suficientă pentru interpretare, dar şi pentru confuzie: *furcheci* s.n. „furcă mare, cu coadă lungă şi coarne de fier", cu pluralul normal *furchece*, este atestat cu formă de plural omonimă cu cea de singular, pentru că *furchece*, prin corelare cu *furcă*, a creat posibilitatea identificării cu un feminin şi a creării pluralului corespunzător, ataşat însă singularului primordial *furcheci*.

Similitudinea proceselor şi a fenomenelor de extindere a unei desinenţe de la neutre la feminine şi invers, de la feminine la neutre

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

este evidentă. Cu alte cuvinte, aşa cum folosirea desinenţei de plural *-uri* la genul feminin „nu este străină de faptul că unele substantive feminine au sau au avut variante de genul neutru" (Avram 2003–2004, p. 68), tot aşa credem că extinderea desinenţei de plural *-i* la neutre nu este străină de faptul că multe dintre neutrele la care ne referim au şi forme feminine.

Din cele prezentate, se poate constata că, în general, variantele de substantive neutre cu pluralul în *-i*, prin comparaţie cu cele în *-e* sau în *-uri*, au, ca şi în limba veche, cele mai puţine ocurenţe, ceea ce ar putea constitui o dovadă a faptului că inovaţia, atestată încă din secolul al XVI-lea, a evoluat destul de puţin. Ritmul lent al procesului se poate explica prin apartenenţa acestuia la oralitate, ceea ce conferă şanse reduse de impunere, în absenţa suportului cultural din partea limbii literare/standard.

În privinţa caracterului dialectal sudic (muntenesc) al inovaţiei, ni se pare important de remarcat că majoritatea atestărilor din limba veche provin din această arie: din cele 24 de semnalări ale lui Ov. Densusianu, 13 sunt din scrierile lui Coresi.

O atenţie deosebită s-a acordat corespondenţelor s i n o n i m i c e, astfel încât, pe lângă caracterul lexical, semantic, lucrarea oferă o privire o n o m a s i o l o g i c ă asupra lexicului actual al graiurilor sudice. O serie de noţiuni prezintă o bogăţie sinonimică surprinzătoare, întâlnindu-se termeni pentru care numărul sinonimelor trece de 50 (cf. **alcá 8°** „schimbătoare la plug, cu ajutorul căreia se reglează adâncimea brazdei", cu 55 de sinonime, sau **amnár 9°** „clin de teren rămas nearat între brazde sau la capătul ogorului", cu 65 de sinonime[1]).

Stabilirea lanţurilor sinonimice s-a dovedit, adeseori, dificilă. Dificultăţile privesc aspecte diverse, începând cu faptul că sinonimie perfectă nu există, că, de multe ori, cu cât sinonimia este privită din perspectiva unui teritoriu mai întins, cu diverse particularităţi etnografice, geografice, economice etc., cu atât creşte caracterul relativ al sinonimelor. Astfel, de exemplu, seriile sinonimice referitoare la de-

[1] Dintr-o eroare, pentru care ne cerem scuze, în *Introducere* la dicţionar (p. XXIII) s-a estimat numărul sinonimelor pentru **amnár 9°** la 70.

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

numirile diverselor forme de relief („deal”, „movilă”) prezintă anumite nuanţe care diferă în funcţie de perspectiva zonei de câmpie sau a celei de munte ori de deal.

În concluzie, se impune sublinierea importanţei DGS atât pentru individualizarea mai pregnantă a fizionomiei lexicale a graiurilor dacoromâne sudice, cât şi pentru completarea, îmbogăţirea şi rafinarea corpusului de material care urmează a sta la baza elaborării viitorului *Dicţionar tezaur al limbii române*.

BIBLIOGRAFIE

ALRR – *Muntenia şi Dobrogea* = Teofil Teaha, Mihai Conţiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996.

AUI = „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi”, serie nouă.

Avram 2003–2004 = Mioara Avram, *Despre desinenţa **-uri** la substantivele feminine*, în *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, în AUI, XLIX–L, 2003–2004, p. 63–70, republicat în idem, *Studii de morfologie a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 111–120.

Brâncuş 1973 = Grigore Brâncuş, *Graiul din Muntenia* (Descriere pe baza materialului din volumul *Opincaru*, de Gr. M. Jipescu), în LR, XXII, nr. 1, p. 37–44, republicat în idem, *Studii de istorie a limbii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, p. 100–107.

Densusianu 1961 = Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, ediţie îngrijită de J. Byck, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1961.

DGS = Ion Ionică, Maria Marin (coord.), Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I. *Literele A–C*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009.

Gl. Dobr. = Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană şi Nicolae Saramandu, *Texte dialectale şi glosar. Dobrogea*, de Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1987, p. 477–686.

Gl. Munt. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal. Muntenia*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1999.

Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1967.

Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Ministerului Învăţământului, 1956.

Marin 2008 = Maria Marin, *Câteva observaţii etimologice*, în FD, XXVII, p. 177–181.

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)

Marin 2009 = Maria Marin, *Importanţa formelor de plural în filiaţia unor cuvinte*, în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internaţional de Dialectologie, Baia Mare, 19–21 septembrie 2008*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 219–225.

Marin 2010 = Maria Marin, *Despre desinenţa -i la substantivele neutre în graiurile munteneşti*, în Gh. Chivu, Oana Uţă-Bărbulescu (eds.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Gr. Brâncuş*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2010, p. 135–144.

SOME FEATURES OF A DIALECTAL DICTIONARY (*Abstract*)

The author presents a few remarks concerning certain features of *The Dictionary of the South Daco-Romanian Idioms* [*Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*] (DGS), by Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, which the first volume appeared in 2009 (letters A–C), the second one is to be published in 2010 (letters D–O) and the last one will be printed in 2011. The dictionary exploits the lexical material from Oltenia, Muntenia, Dobrogea, existing in dialectal archives of the Institute of Linguistics „Iorgu Iordan–Al. Rosetti". Without being an exhaustive work on the Muntenian type idioms of Daco-Romanian, it contains only a „section" of their evolution, catching the struggles, the hesitations, the searches, but also the spontaneous creativity specific to oral language version. The richness and the variety of dialectal vocabulary included in this work, offer, among others, new possibilities of interpretation, different from the ones from general dictionaries of Romanian language, new etymological solutions, but also important suggestions of morphological nature. Of the latter, the author insists on a new ending, in *-i*, for nouns of neuter gender, generated by the formal similarities between the neuter and feminine nouns. It is also highlighted the onomasiologic aspect of DGS, given by the consistent settlement of synonymic correspondences between the terms included in the dictionary.

CUVINTE-CHEIE: *dicţionar dialectal, trăsături ale lexicului dialectal, soluţii şi sugestii etimologice, aspecte onomasiologice.*

KEYWORDS: *dialectal dictionary, features of the dialectal vocabulary, etymological solutions and suggestions, onomasiologic aspects.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
050711 Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13
dialectologie@yahoo.com

BDD-V730 © 2012 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:52:27 UTC)